

ZAMONAVIY SHAROITDA YANGICHA FIKRLASH TARZI VA ILMIY BAHS YURITISH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZARO ALOQADORLIGI

Turabova S.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dosenti,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: turobova.sevara@mail.ru
ORCID - 0000-0001-9028-6943

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-May 2023 yil

Ma'qullandi: 05-May 2023 yil

Nashr qilindi: 08-May 2023 yil

KEY WORDS

bahs-munozara, ilm-fan, kommunikatsiya, muammo, nazariya va amaliyot, innovatsion tafakkur, haqiqat, taraqqiyot, axborot, tanqid, argument.

ABSTRACT

ushbu maqolada ilmiy bahs-munozaraning ilmiy bilish jarayoni va amaliy faoliyat sohasida vujudga keladigan muammolar yechimini topish borasida maqbul usul sifatidagi funksional jihatlari tahlil qilingan.

Jahon falsafiy tadqiqotlar tizimida bahs-munozaraning kommunikatsiya vositasi sifatida ilm-fan va ijtimoiy-siyosiy hayot tizimidagi integratsiyasining mantiqiy-epistemik tahliliga oid konstruktiv ahamiyatga ega bo'lgan fundamental tadqiqotlar rivojlanmoqda. Hozirgi nazariy bilish sohasida yangi bilim hosil qilishga yo'naltirilgan empirik tahlilning fan uchun belgilovchanlik kuchi zaiflashib, ideal obyektlar va matematik modellar bilan fikriy eksperimentlar o'tkazishning ustuvorligi kuchayib borayotgan bir paytda aynan ilmiy bahs doirasida fanning konseptual apparatini aniqlashtirish va rivojlantirishga xizmat qiladigan falsifikatsiyalash, diskursivlik va ratsionallashuv kabi vositalar mukammallashadi. Shu bois fanlarning differensiyallashuv va integratsiyallashuv jarayonlari jadal kechayotgan hozirgi davrda ilmiy bilimlarni noilmiy bilimlardan demarkatsiyalash muammosiga yechim izlashda ilmiy bahsning mantiqiy-epistemik vosita sifatidagi funksional-argumentativ ahamiyati kuchayib bormoqda.

Shuni e'tirof etish kerakki, muammo yechimini to'g'ri topishda muammoli holatni to'g'ri tasavvur qila olishning o'zigina yetarli bo'lmaydi. Buning uchun muammoni hal qilishning turli xil usullari va vositalarini ham oldindan ko'ra bilish muhim ahamiyatga ega. Ilmiy bahs-munozara o'zining mantiqiy xarakteriga ko'ra, haqiqatni izlashga mo'ljallangan muloqotning eng uyushgan va tizimli shakli hisoblanadi. "Har bir anglangan, bilib olingan haqiqat, ilmiy va amaliy faoliyat uchun yangi harakat maydonlari, imkoniyatlari ochilganligini anglatadi" [Panjiyev S. 2014, 144 b.]

Bahs-munozara fanda jiddiy muammoli vaziyatlar vujudga kelgan davrda, xususan, fan sohasida murakkab va hatto dramatik muammolar yuzaga kelgan holatlarda ijodiy izlanishning juda samarali vositasi hisoblanadi. Aynan shunday joyda odatda ko'plab muqobil ilmiy farazlar va nazariyalar yuzaga keladi va buning natijasida bilish munozarali jarayon tusini oladi. Bahs-munozara orqali ilmiy bilish jarayonida aniq javobni darhol olish imkoni bo'lmagan hollarda

savolga juda ko'p javoblar bera oladigan modellarni yaratish va ularni aprobatidan o'tkazish shaklidagi tadqiqot usuli amalga oshiriladi. Ilmning yuqorida ko'rsatilgan shakldagi rivojida munozaraning tadqiqot funksiyasi amalga oshiriladi. Shuning uchun bahs-munozaraning samaradorligi muammoning yechimini topishda turli xil pozitsiyadan turib yondasha olish mumkinligida, ko'plab olimlarning ilmiy salohiyatidan maksimal darajada foydalanishda, ba'zi nuqtai nazarlarning mutloqlashtirilishi yoki chegaralanish holatidan yiroqlashish imkoniyati borligi bilan asoslanadi. Bahs-munozaralarning obyektivligi o'rganilayotgan obyektlar, hodisalar va jarayonlarga xos bo'lgan qarama-qarshi xususiyat, munosabat-larning mavjudligi bilan ham belgilanadi. Ulardagi avval boshdan tabiatan xos bo'lgan qarama-qarshilik xususiyatlari, qarama-qarshi fikrlar, farazlar, nazariyalarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Ilmiy bahs-munozaralarning kelib chiqish sabablari ilmiy idrokka xos ziddiyatlar, paradokslar, antinomiyalarga asoslangan. Ilmiy bahs-munozaralar turli xil maqsadlarga erishish, xususan: muammoni aniqlashtirish va qo'yish, yechimini topish, ilgari surilgan nuqtai nazarni baholash, ularning haqiqat darajasini aniqlash, dalillarni va fikrlashning mantiqiy to'g'riligini tekshirish, muammoning yangi qirralarini kashf qilish va hokazolar uchun qo'llaniladi. Ilmiy bahsda "haqiqat masalasi isbotlash muammosi bilan uzviy bog'liqdir. Bu, ayniqsa, fanda, uning ilmiy qonunlarini o'rnatishga qaratilgan intilishda yaxshi anglanadi" [Sharipov M., 2016. 96 b.].

Haqiqiy ilmiy munozaralar olib borilayotganda tashqi avtoritetlarga argument sifatida murojaat qilinmasligi kerak, demagogiya, tamg'a yopishtirish, sofistika tuzoq yoki intellektual qalloblikning boshqa shakllari uchun bu yerda joy bo'lmasligi lozim. Ilmiy bahs-munozaraning harakatlantiruvchi kuchini, unda tavsiya etilgan nuqtai nazarning qarama-qarshiligini o'zida aks ettiruvchi va birlashtiruvchi isbotlash va rad etish tashkil etadi. Ulardan samarali foydalanish yo'li bilan muammoni hal qilish mumkin bo'ladi.

Bahs-munozaralarning konstruktivligi va samaradorligiga ma'lum metodologik tamoyillar asosida erishiladi. Ushbu tamoyillar orasida munozara elementlarining ko'plilik tamoyili (u nafaqat ilgari surilgan tezislar, balki nuqtai nazarlar, yondashuvlar, usullar, dastlabki taxminlar ham tatbiq etiladi), shuningdek, tanqidiylik tamoyili (har bir ishtirokchining tanqidiy tahlil qilish va tavsiya etilgan fikrlarini rad etishni asoslash huquqi)ni o'z ichiga oladi.

Muhokamaning muvaffaqiyatli kechishining zaruriy shartlariga ishtirokchilarning o'zaro bir-birlarini tushunishlari uchun bahsda ishlatiladigan tushuncha va atamalarning mazmuniga ko'ra aynanligi, bir xil ma'noda qo'llanilganligi kiradi. Shuningdek, muhokamada mo'ljallangan maqsadlarga erishishda yana quyidagi qoidalar ham qiritish mumkin:

- birinchidan, savolni to'g'ri qo'yish va munozara predmetini aniq belgilash;
- ikkinchidan, muhokama qilinayotgan muammoning mohiyatidan xabardor bo'lish, ilgari surilayotgan mulohaza-larni tushunarli va aniq ifodalash;
- uchinchidan, holat yuzasidan aytilgan tezisni almashtirishga yo'l qo'ymaslik;
- to'rtinchidan, opponentlarning nuqtai nazarini aynan bir xil mazmunda idrok etish va tushunish;
- beshinchidan, keltirilgan dalillarning tekshiruvchan-ligini ta'minlash;
- oltinchidan, isbotlash va rad etishning mantiqiy qoidalarini bilish.

Aslini olganda, bu qoidalar nafaqat birovning nuqtai nazarini rad etish, balki uning noto'g'ri bo'lish sabablarini tushunish uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Munozara jarayonida yuqorida ko'rsatilgan qoidalar bilan birga muhokama madaniyatini tashkil etadigan muayyan axloqiy meyorlarga ham rioya qilish kerak. Ushbu meyorlar boshqalarning nuqtai nazariga

izzat-hurmat bilan qarash va xolisona munosabatda bo'lish, raqibning to'g'ri bo'lgan nuqtai nazarini e'tirof eta olish, asoslangan oqilona tanqid ta'siri ostida o'z qarashlarini o'zgartirishga qodirlik, yumor hissiga ega bo'lish va hokazolarni talab etadi.

Biroq ilm-fan sohasida noilmiy maqsadlarni ko'zlab bahs-munozaralar olib borish holatlari ham uchrab turadi. Masalan, o'zining aqlliligini ko'z-ko'z qilish, aql o'yinidan bahramand bo'lish, har qanday yo'l bilan bo'lsa ham raqibning pozitsiyasini rad qilib, o'zining haq ekanligini isbotlash istagi shular jumlasidandir. Agar bunday sabablar ilmiy bahs-munozaraning asosiga qo'yiladigan bo'lsa, u holatda bahs ko'pincha samarasiz kechadi.

Ilmiy bahs-munozaraning bir qancha funksiyalari bo'lib, ular bahsni haqiqatni bilib olishning jamoaviy faoliyati orqali asta-sekin, murakkab, ziddiyatli tarzda bo'lsa-da, ammo progressiv rivojlanadigan jarayon metodi sifatida xarakterlaydi.

Ular quyidagilardan iborat:

generativ funksiya (o'rganilayotgan muammolar bo'yicha turli nuqtai nazarlarni ilgari surish);

selektiv funksiya (istiqbolli yoki anchayin ishonchli bo'lgan nuqtai nazarlarni saralash);

integrativ funksiyasi (muhokama qilinayotgan nuqtai nazarlarning ijobiy elementlari va ular bilan bog'liq tadqiqot yo'nalishlari sintezi);

korreksiyalash funksiyasi (aytilgan fikrlar, tushunchalar va dalillarni aniqlash va tuzatish);

konstitutsiyalashtiruvchi funksiya (muhokama qilingan fikrlarni qabul qilish yoki rad etish masalasini hal qilish).

Ilmiy bahs-munozaralar haqida gap ketganda bahsni mantiqan to'g'ri yurita olish zarurligini yodda tutish lozim. Buning uchun yuksak bahs-munozara madaniyati talab qilinadi. Unga oid quyidagi muhim jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

savolni to'g'ri qo'ya olish va bahs mavzusini aniq belgilash zarurligi;

muxolif nuqtai nazarining mohiyatini anglay olish, o'z pozitsiyasini nafaqat asosli ifoda eta olish, balki tinglay olishni bilish, opponentlarni eshita olish qobiliyatiga ega bo'lish lozimligi.

"Ilmiy bahsning bu jihatlari haqida D. I. Mendeleyev juda o'rinli fikr bildirgan: Har doim qarshi tomon fikrining nuqtai nazariga e'tibor qila olishni biling, bu haqiqiy donolikdir". [Mendeleyev D.I., 1995. S 411.].

Bahs samarali bo'lishi, ishtirokchilarning ortiqcha vaqt va kuchini olmasligi, boshi berk ko'chaga kirib qolmasligi uchun jarayon avvalida bahsda ishlatiladigan asosiy tushuncha va kategoriyalar haqida kelishib olish zarur, ya'ni ularga qat'iy va aniq "ishchi" ma'no berish lozim, bu amallar bahs predmetini aniq belgilab olishga yordam beradi. Bahs samarali bo'lishi, ishtirokchilarning ortiqcha vaqt va kuchini olmasligi, boshi berk ko'chaga kirib qolmasligi uchun jarayon avvalida bahsda ishlatiladigan asosiy tushuncha va kategoriyalar haqida kelishib olish zarur, ya'ni ularga qat'iy va aniq "ishchi" ma'no berish lozim, bu amallar bahs predmetini aniq belgilab olishga yordam beradi. Shuningdek, bahs-munozaralar jarayonida o'z muxoliflarini tanqid qilish jiddiy, qat'iy, obyektiv va rasmiy mantiqning barcha talablari va qoidalariga, xususan, fikrlashning mantiqiy asoslariga, dalil va qoidalariga javob berishi kerak bo'ladi.

Bahs madaniyati xulq-atvor meyorlariga rioya etishni talab qiladi, chunki tanqid beg'araz va xolis bo'lishi kerak. Shu bilan birga, o'z muxoliflarini hurmat qilish va o'zaro hurmatga intilish kerak.

Psixologik omillar ham ilmiy munozaralarni o'tkazishda muhim rol o'ynaydi. Xususan, haqiqatga erishish yo'lidagi boshlang'ich ehtirolarning orqasida o'z nufuzini va mavqeini mustahkamlash istagi yashirinmasligi lozim. YA'ni bahsda muammoni birgalikda tanqidiy

muhokama qilishning qulayligidan foydalanib, uning salbiy sifati namoyon bo'lishiga izn bermaslik lozim. Xususan, bahsda hissiyotga berilib ketish oqibatida ishtirokchilarni emotsional jarohatlash, natijada ular o'rtasida o'zaro ishonchsizlik va hatto dushmanlik paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik darkor.

D. Bom ta'kidlaganidek, "dialogning bosh g'oyasi – shaxsiy fikrni o'zida ushlagan holda, uni birovlariga singdirmasdan, bosim qilmasdan, birgalikda tushunish yo'li bilan muloqotga kirisha bilmoqlikdir". [Bom D. 1994., 217 s].

Hamkorlikdagi fikrlashda har bir ishtirokchi o'z g'oyasini olib chiqadi, individual g'oyalar jamlanib, umumnikiga aylanadi va natijada bir kishi fikrlayotganday bo'lib chiqadi. Bularning barchasi ishonchli muloqot yo'lini to'sib qo'yadigan o'ysiz egotsentrizmga barham berilgandagina sodir bo'ladi. Shuni anglagan holda ulardan foydalanishni bilish, ayniqsa, ijtimoiy-siyosiy hodisalarni tahlil etishda yaxshi samara beradi. Ayni paytda ilg'or informatsion texnologiya, internet, kompyuter tarmog'i ommaviy tus olib, bahs-munozaralarda millionlab insonlar ishtirok etmoqda. Bu esa falsafiy fanlar sohasi mutaxassislari uchun keng istiqbollarni ochib berdi. Siyosatchilar, iqtisodchilar, san'at arboblari, olimlar, faylasuflar va boshqa soha namoyandalari ilg'or texnologiya-larni qo'llagan holda ommaviy diskussiyalar, polemikalar va debatlar olib bormoqdalar. Bahs-munozaraning ushbu ratsional ijodiy sintezi transdialog makonda – virtual diskussantlar va ilmiy bahsning real moderatori ishtirokida tashkil etilgan kommunikativ vaziyatda o'tkazilishi mumkin. Bunday holatda moderator (tashkilotchi) vaqt intervali va fanning turli sohalari bilan ajralib turadigan ishtirokchilarni o'zi belgilagan muloqotga jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Zamonaviy dialogning bunday ko'rinishi ilmiy muammolarni hal qilishning yangicha yondashuvlarini ta'minlaydi. Bunday transdialogni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun muayyan shartlar bajarilishi kerak. Uni amalga oshirish uchun Y. M. Lotman [Lotman Y.M. 2014., 206 s] quyidagi qoidalarni ishlab chiqdi: an'anaviy muloqotda: birinchidan, dialogga ehtiyoj paydo bo'lgan bo'lishi lozim (bu ehtiyoj ishtirokchilarning muloqotga bo'lgan o'zaro qiziqishlarining xat-xabarlarida o'z ifodasini topadi);

- ikkinchidan, muloqotda ishtirokchilarning umum tarqalgan, lekin ma'lum farqlarga ega bo'lgan pozitsion tili qo'llanilishi kerak (bunday farq bo'lmasa, muloqot ma'nosiz, ammo mutlaq farq bilan muloqot imkonsiz bo'ladi);
- uchinchidan, muloqotda xabarlar yo'nalishi muqobil bo'lishi kerak (suhbat ishtirokchilari navbatma-navbat "yo'llash" pozitsiyasidan "qabul qilish" pozitsiyasiga o'tishlari kerak).

Transdialog holatida esa ushbu shartlar quyidagi tarzda o'zgartiriladi:

- birinchidan, muloqot vaziyatini yaratish zarurati to'g'ridan-to'g'ri bir necha ilmiy muammolardan kelib chiqiladi;
- ikkinchidan, transdialogning umumiy tilini tanlash muammoning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, moderator tomonidan tanlanadi;
- uchinchidan, moderator transdialog ishtirokchilarining o'z ruhiy makonida muqobil fikr almashuvini tashkil qiladi, ammo o'zi davom etayotgan muhokamaning xolis, juda obyektiv va yuksak axloq doirasidagi tinglovchisi bo'lib qoladi.

Ilmiy bahs-munozara murakkab ijtimoiy va ruhiy hodisa sifatida serqirra va sermazmun jarayondir. Ushbu hodisaning tadqiqotchilari odatda bahs-munozaraning mexanizmini belgilab olishga imkon beradigan xususiyatlarga e'tibor qaratishadi. Uning mexanizmi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

kelishmovchiliklarning sabablarini aniqlash, bahs tomonlarining (hamkorlarning) fikrlarini guruhlash;

qarashlardagi farqlar darajasini aniqlash, noto'g'ri pozitsiyalarning sabablarini tahlil qilish, umumiy konstruktiv pozitsiyani ishlab chiqish va haqiqatni o'rnatish.

Bahs-munozaraning muhokama qilinadigan masalalardagi chuqur o'rganish usuliga, tafakkurning ilg'or faoliyat usuliga aylanishi uchun bir qator umumiy qoidalarga rioya qilish kerak. Bunda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

muqobil nuqtai nazarlardan qochmaslik;

obyektni qarama-qarshiliklar birligida ko'ra bilmoqlik;

ilgari surilayotgan mulohazalarning to'liqsiz va nisbiy xarakterga egaligini yodda tutish;

opponentning barcha mulohazalarini o'ysiz vayron qilmasdan, ulardagi mavjud haqiqatni saqlab qolishga harakat qilish.

Xulosa

Bahs-munozaraning bosh vazifasi haqiqatni fikrlar kurashi, qarama-qarshi qarashlar to'qnashuvi, xatolarni aniqlash va bartaraf etish, o'zaro hamfikrlikni o'rnatish orqali izlashdir. Aynan shu bois ham bahs-munozara nazariya va amaliyot uchun qimmatlidir. Faqat shu maqsadda u foyda keltiradi. Ammo fan tarixida munozaralarning mantiqiy mazmuni va samaradorligiga mafkuraviy va siyosiy omillar juda kuchli ta'sir ko'rsatganligining ko'pgina misollari mavjud. Ularning axloqiy jihatiga maxsus to'xtalib o'tish lozim. Aynan shu omillar va yo'l-yo'riqlar "ilm-fanda "shaytanat" deb atalmish holatning yuzaga kelishiga, ilmiy maktab va an'analarning barbod bo'lishiga, fan sohasida faoliyat yuritayotgan yoshlarni ma'naviy tushkunlikka solish va aldashga, chinakam olimlar taqdirini fojiaiy sindirishga olib keldi.

Tarixiy haqiqat yana bir bor irratsionalizmning gullashi dunyoni ilmiy tushunishni inkor etish, axloqiy qadriyatlarni e'tiborsiz qoldirish o'zining ketidan xavfli ijtimoiy oqibatlarni yetaklab kelishi mumkinligini isbotladi.

K. Popper: "Aqliy taraqqiyotning davom etishi va aqlning omon qolishi uchun fikrlar, maqsadlar va vazifalar individualligi, xilma-xilligi saqlab qolinmog'i darkor", deb o'rinli ta'kidlab o'tgan edi. Ilm-fan tarixi dalolat berganidek, xayriyatki, ilmiy jamoatchilikda soxta ilmiy konsepsiyalarga qarshi kurash ko'rinishidagi o'ziga xos immunitet mavjud, ijobiy ijtimoiy-madaniy sharoitlar evaziga bunday soxta ilmiy konsepsiyalar tanqid qilinib, rad etiladi.

Shunday qilib, argumentlash nazariyasining falsafiy muammolari orasida bahsning kommunikatsiya vositasi sifatida ilm-fan va ijtimoiy-siyosiy hayot tizimidagi integratsiyasining tadqiq etilishi ilmiy bahs fenomenining mantiqiy-epistemologik maqomiga oid yangicha qarashning dolzarbligini namoyon qilmoqda.

References:

1. Panjiyev S. Haqiqat tushunchasining falsafiy mohiyati. //O'zMU xabarlari, 2014. №1/4. – B. 129.
2. Пружинин Б. И. Наука как профессия и как феномен культуры// Вопросы философии. 2019, – № 8. – С. 5
3. Sharipov M. Dialektik mantiqda haqiqat va isbotlash masalasi/Alisher Navoiy va falsafa tarixining dolzarb muammolari. Ilmiy to'plam.– T.: "Turon zamin ziyo", 2016. – B. 98.
4. Менделеев Д. И. Заветные мысли: полное издание. – М.: "Мысль", 1995. – С. 411.
5. Бом Д. Наука и духовность: необходимость изменений в культуре//Логика:

логические основы общения. Хрестоматия. – М.: “Наука”, 1994. – С. 217-218.

6. Лотман Ю. М. Механизмы диалога //Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. – СПб.: “Азбука”, 2014. – С. 206-219

7. Turabova, K. K., & Turabova, S. K. (2021). THE ROLE OF SCIENTIFIC DISCUSSION IN THE FORMATION OF SCIENTIFIC AND CREATIVE ABILITIES AND PROFESSIONAL SKILLS. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 2(06), 167-170.

8. Turabova, S. K. (2021). Socio-Historical and Logical-Epistemological foundations of the development of the art of dispute. ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH, 10(5), 58-61.

9. Турабова, С. К. (2022). ИННОВАЦИОН ТАФАККУР—ЖАМИЯТНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ МЕЗОНИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(12), 424-429.

10. Turabova, S. K. (2019). Socio-historical basis for the development of euristics in the history of knowledge. ISJ Theoretical & Applied Science, 3(71), 485-488.

11. Kattakulovna, T. S. (2020). The importance of the discussion method in the development of argumentative competence in students. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(09), 442-446.

INNOVATIVE
ACADEMY